

JANINA SAWICKA
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

POMOC DLA MŁODYCH ROLNIKÓW JAKO ELEMENT POLITYKI STRUKTURALNEJ W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

1. Uwagi wstępne

W opracowaniu podejmuje się próbę odpowiedzi na pytanie dlaczego praktyka i zakres interwencji rządowej, a także polityka wspierająca zakładanie i wcześniejsze przejmowanie gospodarstw przez młodych rolników jest tak zróżnicowana w poszczególnych krajach członkowskich? Ważna jest także odpowiedź na pytanie: jak sytuacja gospodarcza kraju, przepisy prawne i różne doświadczenia historyczne wpływają na różnice w systemach regulacji i praktykach przejmowania gospodarstw przez młodą generację rolników. Analiza i ocena polityki strukturalnej w zakresie przyspieszania wymiany pokoleń powinna być przeprowadzona na tle trendu zatrudnienia w rolnictwie, struktury agrarnej, systemów prawnych regulujących zasady przenoszenia własności rolnej, systemu podatkowego oraz praktyk istniejących w tym obszarze w poszczególnych krajach.

Polityka wspierania młodych rolników opiera się na co najmniej dwóch założeniach:

- młodzi rolnicy są bardziej skłonni do modernizowania gospodarstw,
- ich pozycja finansowa jest gorsza w porównaniu z pozostałymi rolnikami, także modernizującymi gospodarstwa, a samo przejęcie gospodarstwa wiąże się z dodatkowymi wydatkami finansowymi.

W krajach Unii Europejskiej dużą rolę odgrywają organizacje zawodowe rolników. Na szczeblu Wspólnoty działa organizacja pod nazwą Komitet Rolniczych Organizacji Zawodowych Wspólnoty Europejskiej (COPA). Główne cele działalności określone w statucie są następujące: reprezentowanie i obrona interesów producentów rolnych wobec organów Wspólnot Europejskich i innych

organizacji społeczno-zawodowych, tworzeniu i kształtowaniu polityki rolnej, negocjowaniu z organami Wspólnoty spraw dotyczących rolnictwa i producentów rolnych oraz spełnianiu roli mediacyjnej w poszukiwaniu rozwiązań godzących interesy rolników ze wszystkich państw członkowskich oraz tworzeniu więzi pomiędzy władzami Wspólnot Europejskich i organizacjami zawodowymi rolników.

Na podobnych zasadach co COPA powstawały inne organizacje rolników, w tym istotna dla analizowanego tematu Europejska Rada Młodych Rolników (CEJA) - zrzeszająca federacje Związków Zawodowych Młodych Rolników z poszczególnych państw członkowskich. Główne cele CEJA koncentrują się na obronie i reprezentowaniu interesów zawodowych młodych rolników wobec instytucji i organów Wspólnot a w szczególności na zapewnieniu młodym rolnikom pomocy w momencie rozpoczynania przez nich działalności zawodowej, a także prowadzenia działalności gospodarczej oraz przekazywaniu instytucjom Wspólnoty informacji dotyczących interesów zawodowych tej grupy rolników, tworzenia możliwości zdobywania kwalifikacji zawodowych, uzyskiwania preferencji przez młodych rolników w ramach programów wymiany generacji, co zostało przewidziane generalnie w art.50 Traktatu Rzymskiego.

2. Zasady pomocy i preferencji dla młodych rolników

W 1985 roku w polityce strukturalnej EWG zostały wprowadzone specjalne dotacje dla młodych rolników przejmujących gospodarstwa (Art.7, EWG Regulacja 797/1985). W wymiarze finansowym są to kwoty niewielkie i w strukturze całości wydatków z funduszu FEOGA na cele strukturalne nie przekraczają 5%.

Wyróżnia się dwa rodzaje dotacji:

1. na pokrycie kosztów przejęcia gospodarstwa, głównie ziemi i pozostałego majątku trwałego, w formie jednorazowej premii i obniżonego oprocentowania kredytu. Do 1989 roku łączna suma dotacji nie mogła przekroczyć 20 tys. ECU,
2. dodatkowo młody rolnik może otrzymać zwrot części poniesionych nakładów inwestycyjnych o 25% więcej niż wynoszą typowe dotacje inwestycyjne w programie modernizacji gospodarstw.

We wszystkich krajach członkowskich pomoc tego typu została wprowadzona, mimo że nie było to obowiązkowe, tym niemniej pojęcie "młody rolnik" oraz kryteria udzielenia pomocy są różnie interpretowane i rozumiane w poszczególnych krajach przykładowo:

1. Kto może otrzymać dotację?

Według regulacji EWG: rolnik do lat 40, przejmujący gospodarstwo po raz pierwszy, pracujący głównie w rolnictwie, w gospodarstwie możliwe jest zatrudnienie jednej jednostki przeliczeniowej pracy, rolnik posiada kwalifikacje.

Odnosnie kryterium pierwszego: w niektórych krajach wiek został restrykcyjnie obniżony do lat 35 (Hiszpania, Francja, Irlandia, Holandia). Przyjmuje się różną definicję jednostki przeliczeniowej pracy, a także pojęcie pracy *głównie w rolnictwie* jest różnie określane, ale największe różnice występują w *interpretacji wystarczających kwalifikacji rolniczych*. W niektórych krajach wystarczy kilkutygodniowy kurs, w innych pożądanym jest dyplom ukończenia szkoły średniej, przy czym niektóre kraje wprowadziły pewne kryteria dodatkowe - z intencją ograniczenia liczby uprawnionych (np. Dania).

II. Rodzaj i rozmiary dotacji.

Występują duże różnice między krajami. Tam gdzie była pomoc dla młodych rolników przed 1985 r., formy jej pozostały te same: subsydia - preferencyjne oprocentowanie kredytów w Belgii, kredyty państwowe w Danii, dotacje osiedleńcze i kredyty na modernizację we Francji. W pozostałych krajach stosuje się albo tylko dotacje lub preferencyjne kredyty, albo obydwie te formy - zgodnie z regulacjami EWG. Wszystkie kraje stosują podwyższone dotacje do modernizacji gospodarstw przez młodych rolników. Rozmiary dotacji różnią się także między krajami: niektóre kraje ograniczyły wielkość pomocy do pułapu finansowanego z funduszu FEOGA inne przeznaczają na ten cel dodatkowe środki z funduszy krajowych. Rozmiary dotowania inwestycji modernizacyjnych są różne, na ogół młodzi rolnicy są preferowani. W Irlandii, Grecji, Włoszech, Hiszpanii, Portugalii dotacje są o 10% większe w porównaniu z dotacjami dla rolników pozostałych.

3. Zasady pomocy strukturalnych dla młodych rolników w poszczególnych krajach członkowskich

HOLANDIA:

W tym kraju ponosi się duże inwestycje na kształcenie, badania naukowe i postęp w rolnictwie, na które to kierunki przeznacza się prawie połowę budżetu rolnego. Państwa członkowskie nie mają obowiązku stosowania regulacji 797/85. W Holandii selekcja rolników kwalifikujących się do otrzymania pomocy jest wysoka, tak że w praktyce tylko 20-25% młodych rolników przejmujących gospodarstwa w danym roku korzysta z dotacji przewidzianych w ustawie 797. Pozostali młodzi rolnicy otrzymują dotacje i korzystają z preferencyjnych kredytów w przypadku modernizacji gospodarstwa, podobnie jak rolnicy pozostali. Rząd stara się nie traktować rolników wybiórczo.

Ciekawa jest w tym kraju praktyka przekazywania gospodarstw rolnych młodym następcom. Odbywa się to w drodze zawartej na okres 10-15 lat umowy między (np. ojcem a synem) co do zasad regulujących stopniowe przejmowanie gospodarstwa przez następcę - *instytucja Maatschaps*. W ten sposób zostaje przekazanych 70% gospodarstw. W okresie przejściowym młody rolnik ma pew-

na samodzielność w podejmowaniu decyzji i dysponowaniu dochodem, jednak stopień uzależnienia i kontrola rodziny nad gospodarstwem jest ciągle wysoka. Rodzice przekazują następcy nie tylko ziemię i pozostały majątek produkcyjny, ale także mające często większe znaczenie przydziały „kwot” (np. w mleczarstwie) oraz członkostwo w organizacjach i instytucjach sieci handlu i marketingu, bowiem rolnictwo holenderskie ma charakter silnie korporacyjny, a poziom zainwestowania kapitałowego w gospodarstwie przeciętnym jest najwyższy wśród krajów Unii. Kilkuletni okres przejściowy w przejmowaniu gospodarstwa przez następną generację ma pewne zalety, bowiem pozwala dopasować i rozłożyć nakłady na zakup ziemi i innych środków produkcji (zgodnie z możliwościami następcy). Młody rolnik zobowiązany jest wykupić gospodarstwo rodziców jeszcze za ich życia. W praktyce cena nabycia gospodarstwa jest średnio o 40-60% niższa w porównaniu z ceną rynkową, a warunki spłaty dostosowane do możliwości nabywcy.

Państwo przywiązuje dużą rolę do kształcenia młodych rolników. Przyszli rolnicy mają możliwość ukończenia średniej szkoły rolniczej w wieku do lat 20, później zaś kursów rolniczych w kraju lub za granicą. Potem powracają do gospodarstwa rodziców, w którym - jako partnerzy *maatschap* - mogą pracować do 30-35 roku życia na zasadzie płatnego pomocnika, a następnie wspólnika.

BELGIA:

W rolnictwie belgijskim dominującą formą użytkowania ziemi jest dzierżawa. Ma to swoje zalety, bowiem niższe są koszty nabycia i przejęcia gospodarstwa. Jest też większa elastyczność w dostępie młodzieży spoza rodzin rolniczych do zawodu rolnika, a także możliwość odejścia dzieci rolników do innych zawodów. W przypadku przejmowania gospodarstwa od rodziców nie ma obowiązku długoletniej w nim pracy (jak to jest w Holandii). Pomoc państwa dla młodych rolników istniała w Belgii przed 1985 r., od momentu utworzenia krajowego Funduszu Inwestycji Rolniczych. Formami pomocy, podobnie jak na szczeblu UE, są dotacje do inwestycji oraz preferencyjne oprocentowanie kredytów.

DANIA:

Tradycyjnie już polityka rolna w Danii ukierunkowana jest na popieranie modernizacji gospodarstw oraz ustawicznego kształcenia i podnoszenia kwalifikacji rolników. Większość młodych rolników ubiegających się o dotacje ma wymagany przepisami prawa poziom rolniczego wykształcenia (*green certificate*). W Danii nie pomaga się rolnikom młodszy niż to zostało przyjęte na poziomie EWG, bowiem nie ma takiej ekonomicznej i społecznej konieczności. Wymiar problemów wynikających z braku następców i wyludniania się rolniczych rejonów jest tutaj mniejszy niż w innych krajach. Przejmowanie gospodarstw odbywa się na wiele sposobów i zawsze wiąże się jednak z dużymi nakładami. Prawie każdy młody rolnik pożycza na ten cel kapitał finansowy,

mimo że przekazanie gospodarstwa następuje wewnątrz rodziny. Pomoc rodziców polega na tym, że za otrzymaną ziemię płaci się o ok. 20% taniej niż na wolnym rynku. Zadłużenie młodych rolników jest duże, stąd też trudną sytuację dochodową w momencie startu rozwiązują, podejmując pracę poza gospodarstwem.

FRANCJA:

Początki polityki wspierania młodych rolników datują się od 1965 roku. W ramach działalności SNASEA (Agencja Planowania Przekształceń Struktury Rolnictwa) stworzono młodym rolnikom możliwość łatwiejszego dostępu do ziemi przekazywanej na mocy przepisów emerytalno-rentowych. Wcześniej w latach 1960-1962, powstały: fundusz przekształceń strukturalnych i spraw socjalnych (FASASA) oraz SAFER-y - stowarzyszenia planowej gospodarki gruntami i wiejskiego osadnictwa, mające w swojej działalności takie cele jak: przyspieszenie rotacji pokoleń oraz uwalnianie ziemi na potrzeby młodych rolników przejmujących i powiększających gospodarstwa. Pomoc dla młodych rolników w formie dotacji została wprowadzona jako element polityki strukturalnej, której początki datują się od 1973 r. (Od 1973 r. większość państw Europy Zachodniej zaczęła wprowadzać regulacje z zakresu polityki strukturalnej).

We Francji 90% młodych rolników przejmuje gospodarstwa od rodziny. Jedynie 10% tej populacji pochodzi ze środowisk poza rolniczych, kupując lub dzierżawiąc gospodarstwo; wówczas koszt zasiedlenia jest o wiele wyższy niż w przypadku pierwszym. Wszyscy młodzi rolnicy korzystają z przewidzianej prawem pomocy, krytykowana natomiast jest wczesna granica wieku do 35 lat, bowiem jest wielu rolników, którzy pracują dwuzawodowo, czekając na przejęcie gospodarstwa do momentu osiągnięcia przez rodziców wieku emerytalnego. Dotacje wynoszą 80 - 100 tys. franków na jedno gospodarstwo. Jest to znacząca suma, zważywszy, że młodzi rolnicy nie posiadają na starcie zbyt dużo kapitału własnego.

NIEMCY:

Cechą charakterystyczną rolnictwa zachodnio-niemieckiego jest wysoki odsetek dwuzawodowości i związana z tym mobilność zawodowa szczególnie ludzi młodych. Zmiana generacji odbywa się najczęściej w ten sposób, że młodzi przejmują gospodarstwo po osiągnięciu przez rodziców wieku emerytalnego i po przepracowaniu w gospodarstwie rodzinnym pewnego okresu na zasadzie pomocnika. System kształcenia rolników polega na łączeniu nauki w szkole z praktyką zawodową w gospodarstwie. Rolnik niemiecki, szczególnie ten dla którego rolnictwo jest zawodem głównym, jest dobrze wykształcony. Wykształcenie rolnicze jest podstawowym warunkiem otrzymania pomocy państwowej.

Interwencja państwa w sprawy przejmowania gospodarstw została zapoczątkowana regulacjami EWG z 1985 r. Pomoc rządu polega głównie na przyznawaniu dotacji na modernizację gospodarstw i to bez względu na wiek farmera. Tak więc zmiana generacji w rolnictwie niemieckim odbywa się głównie wewnątrz

rodzin, bez specjalnej interwencji państwa. Gospodarstwo zazwyczaj przekazywane jest przez rodziców jednemu następcy. Wycena wartości majątku i spłaty dla rodzeństwa określane są dowolnie, głównie w zależności od tego jaki potencjalny dochód przyniesie dane gospodarstwo.

WIELKA BRYTANIA:

Przejmowanie gospodarstw przez młodych rolników i wymiana pokoleń nie powoduje w tym kraju szczególnych napięć społecznych i problemów i nie ma większego wpływu na sytuację na krajowym rynku pracy ze względu na niski udział zatrudnienia w rolnictwie (2%). Istniejące przepisy prawne dotyczące dziedziczenia i przekazywania gospodarstw umożliwiają przejęcie majątku rodzinnego prawie bez ponoszenia dodatkowych kosztów. Podobnie silna pozycja ekonomiczna i duża skala produkcji przeciętnego gospodarstwa umożliwia młodym osiągnięcie odpowiedniego dochodu i finansowej niezależności, jeszcze zanim rodzice dojdą do wieku emerytalnego. Tak więc okres wspólnego gospodarowania nie rodzi konfliktu pokoleń mającego miejsce w innych krajach. Podobnie nie obserwuje się takich negatywnych procesów jak: starzenia się wiejskiej populacji oraz wyludniania rejonów z powodu braku następców w gospodarstwach. Metody gospodarowania młodych także nie różnią się zbytnio od stosowanych przez ich ojców. Modernizacja nie jest cechą charakterystyczną gospodarstw nowo przejętych.

Polityka strukturalna w Anglii nigdy nie koncentrowała się na temacie wymiany pokoleń, lecz raczej na wspieraniu koncentracji i pobudzaniu wzrostu skali gospodarowania, bez względu na wiek właścicieli gospodarstw. Brak związku między modernizacją rolnictwa i zmianą generacji oraz dobra sytuacja materialna i zawodowa młodych rolników powodują, że są oni bardziej niezależni w porównaniu z innymi krajami, a w Wlk. Brytanii nie ma partii, związków oraz innych organizacji broniących interesów młodych rolników i podnoszących problem zmiany generacji. Problemem natomiast jest założenie gospodarstwa i wejście do zawodu rolniczego przez osoby spoza rodzin rolniczych, co przez niektórych oceniane jest jako zjawisko negatywne. Z drugiej strony napływ nowych osób uważany jest jako dobry sposób na wzrost innowacyjności i poprawę produktywności sektora rolnego.

Wывód powyższy nie odnosi się do niektórych mikroregionów i obszarów o niekorzystnych warunkach rozwoju, bowiem tutaj rotacja pokoleń odbywa się w warunkach bardziej rozdrobnionego rolnictwa i większego tradycjonalizmu starszych rolników. W rejonach tych państwo powinno pomóc młodym w osiągnięciu wcześniej większej niezależności zawodowej i finansowej. Sposobem może być kształcenie i doradztwo w tym kierunku, a także pomoc finansowa w rozwijaniu działalności gospodarczej podejmowanej na własną rękę w gospodarstwach rodziców, umożliwienie w zdobyciu młodym takich kwalifikacji pozarolniczych, które po przejęciu gospodarstwa rodziców przyniosłyby korzyści.

IRLANDIA:

Struktura rolnictwa irlandzkiego w wielu regionach jest podobna do rolnictwa krajów Europy Południowej. Sektor rolny odgrywa dużą rolę w gospodarce: 15% zatrudnionych, 8,5% GDP, 28% udziału w eksporcie. Wysoka jest stopa bezrobocia (16%), a drobna własność chłopska wywodzi się z tradycji historycznych tego kraju.

Polityka strukturalna w kraju o niższym poziomie rozwoju gospodarczego w porównaniu z resztą Europy rodzi wiele dylematów w naśladowaniu drogi, którą przeszły te kraje. W istniejącej sytuacji władze stają przed wyborem: czy polityka strukturalna powinna rozwiązywać problem bezrobocia, tworząc nowe miejsca pracy. Utrzymanie wysokiego zatrudnienia w rolnictwie jest szansą na dodatkowy, chociaż niewielki dochód. Podobny cel ma wspieranie dwuzawodowości i wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Z drugiej strony polityka strukturalna polega na wspieraniu modernizacji gospodarstw i procesów koncentracji w rolnictwie. Dylemat polega na tym, czy możliwa jest jednoczesna modernizacja sektora rolnego w warunkach niezmienionej struktury agrarnej, tj. przy zachowaniu tej samej liczby gospodarstw i ich obszaru?

WŁOCHY:

Struktura rolnictwa włoskiego jest bardziej rozdrobniona w porównaniu z Europą Północną. Występują tutaj duże różnice regionalne między południem a północą oraz między rejonami górskimi i nizinnymi. Występuje również zróżnicowanie gospodarstw: od dużych ekstensywnych jednostek na Południu, do nowoczesnych agro-żywnościowych przedsiębiorstw w dolinie Padu oraz dużej liczby drobnych gospodarstw ludności dwuzawodowej.

We włoskim ustawodawstwie nie ma istotnych zabezpieczeń prawnych przed podziałem gospodarstwa. W przypadku dziedziczenia obowiązuje zasada równych praw dla wszystkich spadkobierców. Gospodarstwo przed podziałem może chronić zapis testamentowy osoby przekazującej. W przypadku gospodarstw specjalistycznych, o większej skali produkcji, zmiana generacji oparta jest z reguły na długim okresie współpracy dwu pokoleń; ojciec prowadzi gospodarstwo tak długo zanim następca nie będzie gotowy do przejęcia gospodarstwa. Młody rolnik pracuje początkowo w charakterze pomocnika, czerpiąc środki na utrzymanie siebie i ewentualnie swojej rodziny z dochodów gospodarstwa. Po przejęciu gospodarstwa - w przypadku braku środków na spłatę rodzeństwa - użytkuje ich części na zasadzie dzierżawy. Tak więc wpływ rodziny i jej związki z gospodarstwem we Włoszech są silniejsze niż w innych krajach. Łączenie pracy w rolnictwie i poza nim doprowadziło do powstania szczególnej kategorii: *rolników na telefon*. Właściciel zarządza gospodarstwem ze swego miejskiego mieszkania, a prace wykonują robotnicy najemni. Średni wiek użytkowników gospodarstw jest we Włoszech dość wysoki: w 1987r. tylko 5,5% było w wieku

poniżej lat 35, natomiast 28% miało więcej niż 65 lat (odpowiednie wskaźniki dla EWG wynosiły 7% i 25%).

W polityce rządu problem młodych rolników nie zaznacza się wyraźniej. Jak dotychczas wprowadzanie regulacji EWG ma tutaj zasięg ograniczony i nie wywiera większego wpływu na przemiany strukturalne. Przyczyną są zbyt duże różnice między modelowymi propozycjami rozwiązań EWG, a rzeczywistością rolnictwa włoskiego.

GRECJA:

W strukturze rolnictwa greckiego obserwowane są zmiany w kierunku koncentracji będące wynikiem zarówno wprowadzania w życie regulacji EWG, upowszechniania dzierżawy, jak i procesów migracyjnych ze wsi. W zbiorowości 950 tys. gospodarstw młodzi rolnicy do 35 lat stanowili 6% i na ogół stosują oni podobne metody gospodarowania jak i ich rodzice (poza ograniczoną grupą rolników specjalizujących się w ogrodnictwie, hodowli oraz tych którzy powrócili z zagranicy, inwestując w rolnictwo środki tam zarobione).

Do lat 80-tych nie było w Grecji zawodowego kształcenia rolników na poziomie podstawowym. Młodzi rolnicy bazowali na praktycznym doświadczeniu przejętym od rodziców, a w rolnictwie zostawał ten z rodzeństwa, kto nie miał większych sukcesów w szkole i nie mógł z rolnictwa wyemigrować. Obecnie z funduszy EWG powstają centra edukacyjne oferujące rolnikom 300-godzinne kursy doskonalące zawodowo, ale zasięg ich oddziaływania jest wciąż niewielki szczególnie w niektórych regionach.

Powstaje pytanie: czy interwencja rządu bazująca na EWG-owskich programach jest w stanie istotnie zmienić strukturę rolnictwa. Prognoza ekspertów nie jest optymistyczna w tym względzie, mimo że instytucje rządowe wykazują wiele dobrej woli, aby regulacje wspólnotowe wprowadzać w życie. Mimo to udaje się to jedynie w niektórych regionach. Zastosowanie ustawy 797/85 ogranicza się głównie do programów modernizacji gospodarstw, a artykuł 7 - dotyczący pomocy dla młodych rolników - w praktyce ma zasięg niewielki. Wymóg zatrudnienia w gospodarstwie 1 jednostki przeliczeniowej pracy jest zbyt restrykcyjnym kryterium w warunkach rozdrobnionego rolnictwa greckie i ogranicza dostęp do korzystania z programu wielu młodym rolnikom.

HISZPANIA:

W rolnictwie Hiszpanii przeważają drobne gospodarstwa, z których wiele stanowią gospodarstwa ludności dwuzawodowej. Wielkość 80% gospodarstw jest mniejsza niż 6 ESU, a 53% rolników przeznaczają na pracę w gospodarstwie mniej niż 25% swego czasu pracy. Gospodarstwa są miejscem ukrytego bezrobocia. W strukturze użytkowania ziemi dominuje rodzinna forma własności. Cena ziemi jest raczej wysoka, stąd dostęp młodych rolników jest ograniczony. W warunkach rolnictwa tradycyjnego gospodarstwa przekazuje się w drodze

dziedziczenia, a młody rolnik zanim przejmie gospodarstwo pracuje w nim razem z rodzicami średnio ponad 10 lat. Poziom wykształcenia młodych rolników jest niski, a metody gospodarowania nie różnią się od metod rodziców.

Pomoc państwa dla młodych rolników tworzących warsztaty produkcyjne początkowo odbywała się w ramach programów ograniczania bezrobocia. W ten sposób powstało ponad 53 tys. miejsc pracy w okresie od 1983 do 1990 roku. Obecnie pomoc kierowana jest poprzez programy modernizacji gospodarstw. Przeciętnie rolnik otrzymuje zwrot w formie dotacji połowę zainwestowanej sumy. Co czwarty młody rolnik skorzystał z tej formy pomocy, chociaż przeciętnie inwestycje nie były zbyt wysokie. W polityce rządu młodzi rolnicy postrzegani są jako kreatorzy postępu i modernizacji w rolnictwie, stąd wiele programów pomocowych kierowanych jest w ich stronę (szczególnie w ostatnich latach).

PORTUGALIA:

W rolnictwie Portugalii pracuje 25% ogółu zatrudnionych, wśród których 58% jest w wieku ponad 55 lat. Przepisy prawne regulujące zasady dziedziczenia i przejmowania gospodarstw zostały wprowadzone dopiero po roku 1986. Przekształcenia strukturalne są zagrożone brakiem oficjalnego rynku ziemi, chociaż jej wartość ostatnio wzrasta ze względu na zainteresowanie sektorów pozarolniczych. Rolnicy - nawet ci w podeszłym wieku - niechętnie wyzbywają się ziemi, gdyż jej posiadanie jest symbolem prestiżu w tradycyjnym wiejskim środowisku. Rolnicy portugalscy w 30% są analfabetami, nie potrafiący czytać ani pisać. Tylko 2% legitymuje się ukończonym kursem rolniczym. Organizowane ostatnio programy szkoleniowe mają niewielki zasięg.

Cechą charakterystyczną w ostatnich latach jest powrót do gospodarstw rodzinnych osób, które wcześniej wyemigrowały za granicę. Zauważa się także, iż w rolnictwie przybywa ludzi młodych, a także wzrasta rola dzierżawy w gospodarstwach nowo przejmowanych. Polityka państwa preferuje gospodarstwa rolników młodych, udzielając pomocy w modernizacji ich gospodarstw. Regulacje EWG niezbyt pasują do warunków rolnictwa portugalskiego, którego poziom gospodarczy jest 20 lat opóźniony w porównaniu na przykład z rolnictwem francuskim, dlatego też władze lokalne domagają się większej elastyczności w interpretacji i stosowaniu w praktyce programów wspólnotowych.

Bibliografia

1. *Agriculture in Europe. Development, Constrains and Perspectives - Commision of the European Communities - Brussels, Luxemburg 1992.*
2. *Community Structural Funds 1994 - 1999. Regulations and Commentary - Commision of the European Communities - August 1993.*
3. *Farm take - over and farm entrance within the eec - Commission of the European Communities. Brussel - Luxemburg 1991.*